

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЄДНІСТЬ У ФРАНЦІЇ
БІБЛІОТЕКА САМООСВІТИ

Мирослав Небелюк

Анна Ярославна

українська княжна
на королівському престолі
Франції в XI. сторіччі

ÉDITIONS S.C.I.P.
PARIS-LYON
1952

Анна Ярославна

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЄДНІСТЬ У ФРАНЦІЇ
БІБЛІОТЕКА САМООСВІТИ

Мирослав Небелюк

Анна Ярославна

українська княжна
на королівському престолі
Франції в XI. сторіччі

diasporiana.org.ua

ÉDITIONS S.C.I.P.

PARIS-LYON

1952

1. — Вступ

Українку, Анну Ярославну, королеву Франції, на глум історичній правді вважають французи московською княжною. Цю, болючу для українців і образливу для тіней нашої визначної землячки, неправду повторяють без скрупулів всі визначні французькі історики. Нею годують французьку шкільну дитвору всі підручники історії й таким чином закріплюють у французькому народі фальшиве переконання, що київська княжна Анна Ярославна була московкою. У свідомості французького народу, як і в підручниках історії, українська княжна називається не інакше, як «**Ан де Руссі**». Преса зо свого боку вперто й послідовно зв'язує Анну Ярославну з московською монархією й з москалями.

Ось наприклад паризький щоденник «**Ле Голюа**» (сьогоднішній «**Ле Фігаро**») оголосив 2. жовтня 1893. року з нагоди відвідин московських моряків адмірала Авеляна такого листа одного зо своїх читачів:

«Один із наших читачів піддає нам дотепну й зворушливу ідею, що дуже добре надається для підсилення спільних для Франції й Росії споминів.

«В XI. сторіччі — це не вчора — російська принцеса приїхала володіти над нашими предками, одружуючись з нашим королем. Ярослав віддав свою доньку Анну за

короля Франції Генриха I. Принцеса належала до грецького обряду й Ярослав вимагав для своєї доньки духовника й каплицю її віри. Королеву поховано недалеко від Санлісу й її могилу можна бачити ще сьогодні.

«Чи спільне франко-російське паломництво на цю могилу, що в ній спочиває королева, якої одруження було першим виявом симпатії, що існує між двома великими націями, не свідчило б про наші гарні почуття?»

Віконт де-Ке де-Сейт-Емур, випускаючи в 1896. році свою монографію про Анну Ярославну *), пише в передмові таке:

«Це буде для нас своєрідний спосіб висловити пошану світлим суверенам, що в хвилині, коли появиться ця книжечка, будуть гостями Франції... (Микола II з жінкою — прим. н. — М. Н.)

«Ми зв'яземо теперішнє з минулим, розказуючи про той другий «російський альянс», що злучив понад дев'яност років тому одного з наших перших капетинських королів з дівчиною Рюрикової крові й зробив королевою Франції московську (в оригіналі: московит) принцесу. Це одруження є ще й сьогодні єдиним вузлом цього роду, який колинебудь існував між Францією й Росією, і з його нагоди наші національні аннали пораз перший згадують наших нових союзників».

Ці два приклади, ще й під сучасну пору, найкраще ілюструють уяву французького загалу про національність української княжни, що була королевою Франції.

Правда, є й рідкі винятки. Є навіть декілька книг про Україну, написаних авторами-французами, в яких завжди Анна Ярославна фігурує як українська княжна. На жаль, книги цих, мало відомих широкому французькому загалові, авторів, здебільша публіцистів, а не фахових істориків, не доходять до маси французької публіки й не можуть мати такого впливу, як має школа.

*) «*Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois*» par Le Vicomte de Caix de Saint-Aymour, Paris, 1896.

Ця ж остання у Франції не визнає ще ні України, як відрубної національної одиниці, ні тим більше українського народу з власною історією.

Трапляються рідко й автори, що здають собі справу з недоречности називати нашу княжну московкою, але й уникають назвати її українкою. Вони просто називають її київською княжною. Прикладом може послужити **Андре Бондю**, що, з нагоди голосної справи викрадення шкотами «коронаційного каменя» з вестмінстерської катедри на саме Різдво 1950. року, писав у «**Ле Монд**» за 28. грудня 1950. таке:

«В країнах монархічної традиції існують символічні предмети більш або менш легендарного походження, що тісно в'яжуться з цими монархічними традиціями, як ось наприклад залізна корона льомбардських королів, чи корона святого Степана, а для французької старої монархії свята Амбула й евангелія в старословянській мові, писана кирилицею, на яку присягали в Реймсі французькі королі. Цю евангелію принесла з собою до Франції **Київська Анна**, внучка святого Володимира, коли приїхала одружитись з Генрихом I, внуком Гуга Капета. Їх сина охрищено візантійським ім'ям Пилип, яке до того часу викликало спомини тільки апостола Скифії й Фригії або ім'я батька Олександра Македонського».

Як бачимо, автор ужив слова київська замість оклепаного російська, що вже до деякої міри є певним поступом.

На кінець наведемо ще один уривок, особливо цікавий для українського читача своїм, що так скажемо «і Богові свічка й чортові огарок». Цитата взята з книжечки-монографії про місто Санліс, призначеної для вжитку туристів *) і виданої не раніше 1949. року.

*) *A. - II. JOSSET: «Senlis — ville historique et archéologique».*

Описуючи панораму Санлісу з вежі місцевої катедрі, автор каже:

«Ще далі на ліво, 500 метрів від катедрі, дзвінниця старовинного абатства святого Вінкентія Сарагоського з Еспанії, збудованого в 1060. році **Російською Анною, українкою**, донькою Ярослава Великого (?), жінкою Генриха I, внука Гуґа Капета».

Як бачимо, «російську» Анну названо українкою. Цей дивогляд можна пояснити такими причинами: вихований у французькій школі й начитаний в офіційній французькій історіографії автор не міг зректися освяченої непохитним авторитетом офіційних істориків назви «Ан де Руссі». З другого ж боку, численні українські відвідувачі Санлісу й абатства св. Вінкентія своїм настирливим наголошуванням українського походження Анни й повсякчасними протестами проти називання її росіянкою захитали авторову певність і примусили його додати слово: українка. Це теж свого роду поступ.

Але ці відокремлені випадки — крапля в океані — в нічому не послаблюють уже вище висловленого твердження, що для широкого французького загалу Анна Ярославна залишається таки московкою. Змінити основно цього погляду не вдасться легко й скоро, бо йде тут не лише про саму особу Анни, але про довгі сторіччя історії української княжої держави, що в західній історичній науці творить інтегральну частину російської історії. Тільки існування суверенної української держави зможе радикально змінити цей болючий і несправедливий для українців стан.

Покищо нашим обовязком, в першу чергу обовязком українців у Франції і зокрема щодо Анни Ярославни, є використати всі нагоди, всі можливості в усіх шарах французької суспільности, щоб довести українське походження нашої княжни й тим самим відкрити очі культурного світу на страшну московську облуду,

жертвою якої від сторіч упав український нарід, як від недавня такою самою жертвою стаються великі технічні, медичні і т. д. винаходи геніїв західнього світу.

**
*

Передаючи в руки Читачів цей скромний нарис, хотіли б ми попередити їх, що наша книжечка не є вислідом спеціальних студій і розшуків. В ніякому разі не претендує вона на якусь вичерпну наукову працю. Це наскрізь популярний нарис, зроблений на основі доступних французьких джерел з виключною метою дати українській читацькій громаді головніші відомості про життя й особу визначної землячки, що тисячу років тому звязала історію українського народу з історією французів.

Ніде правди діти, постать Анни Ярославни не надто відома широкому українському загалові. Короткі й принагідні газетні статті не могли дати виразного й тривалого образу княжни. Вчені студії про неї, поміщені в суворо наукових журналах, як Записки НТШ, не могли дійти до найширших кол української громади. Це саме й було однією з причин, що спонукали нас написати цю книжечку. Дальшим поштовхом була ще й та обставина, що живемо в країні, в якій колись наша землячка стояла на самому вершку соціального й національно-державного життя, як її королева, і в якій сьогодні ми знайшли притулок і опіку.

Хто ж, врешті, як не ми, українці у Франції, повинні в першу чергу поінтересуватися Анною Ярославною, ближче пізнати її й ужити всіх доступних засобів, щоб відвоювати її від москалів принаймні в очах французького світу?

Свідомі немалих недоліків у нашій книжечці, ми все-

А Н Н А Я Р О С Л А В Н А

таки гаряче поручаємо її увазі наших земляків, бо, якщо не помиляємося, це буде перша українська книжка, присвячена в цілості Анні Ярославні, уродженці славної, золотоверхої української столиці.

2. — Франція на порозі XI. сторіччя

На переломі X. і XI. сторіч Франція була невеличким королівством. Територія цього королівства займала тоді землі, положені довкола Парижа, що мали спільну назву Іль-де-Франс, з такими ще крім Парижа містами, як Санліс, Версай, Мелен, Мо, Етамп і інші. До посілостей тодішніх французьких королів належала ще також Орлеанська волость з містом Орлеаном.

Довкола простягалися могутні васальні князівства й графства, що хоч номінально залежні були від французького короля, в дійсності ж були цілковито незалежними, вели свою самостійну політику й дуже часто воювали проти короля. Бретанія, Нормандія, Шампанія, Бургундія, Провансалія й інші удільні князівства в певних епохах були куди сильніші за саму Францію й французькі королі мали багато клопоту зо своїми непокірними, могутніми васаліями.

На схилі X. сторіччя, в 987. році — на рік перед хрищенням України за Володимира Великого — вмирає останній представник колись могутньої династії Карла Великого (Шарлеманя) — Люї V. Ледачий і на королівський престіл Франції вступає князь Іль-де-Франс, Гуг Капет, що дав початок третій з черги французькій королівській династії званій капетинською, що володі-

ла Францією, з перервами в часи Великої Революції й після неї, до 1848. року.

Син Гуга Капета, Роберт II. Побожний, що по смерті батька став королем (996 — 1031) мав нещастя володіти в періоді т. зв. Христового Тисячоліття, що нависло було страшною зморою над тодішнім західнім християнським світом. Рік 1000-ний, який сучасники вважали неминучою датою кінця світу й Страшного Суду, викликав на всьому Заході нечуваний страх. Тим то XI. сторіччя народилося серед загального зросту великої побожності й відданості Церкві. Цей стан переполоху, побожності й покірності Церкві малих і великих тривав ще довго після пройденого 1000-ного року, бо люди думали, що мусіла зайти помилка в літочисленні й тому кожного дня чекали янгольських труб — вістунів Страшного Суду.

Церква зручно використала цю обставину, щоб поширити свої впливи й скріпити та збільшити свою владу над ще напів варварським західнім світом. Римський Папа й єпископи поодиноких країн — єдина моралізуюча сила в тому часі — схопили добру нагоду, щоб розправитись з силою різних надужить, що їх досі допускало цивільне право.

Одним з найбільших таких надужить була легкодушність, з якою королі, князі й усі сильні світу женилися зо своїми, навіть найближчими, родичками, кермуючись при цьому тільки власною приємністю й особистим інтересом. Такими подружжями вони змагали задержати при собі цілими, чи навіть побільшити, свої родинні посілости, не оглядаючись на ніякі закони. Тому Церква, підкріплена здобутими внаслідок загальної побожності й страху впливами, взялася енергійно поборювати непристойні подружжя вельмож зо своїми своячками.

Але, як завжди при всяких реформах часто важко є

задержати міру, так і в цьому випадку в своїй ревності духовенство зайшло вже аж так далеко, що заборонило подружжя між свояками до сьомого ступня споріднення. При цьому йшли в рахунок не тільки всі кровні родичі, але й свояки по жінці, що були трактовані нарівні з кровними родичами. Це створило такий стан, що вельможі, які майже всі були вже споріднені з собою, не знали, де шукати собі жінки. Заборона подруж до сьомого ступня була одною з найбільших турбот одинадцятого й дванадцятого сторіч і спричинювала чимало поважних клопотів багатьом володарям і вельможам.

Під покришкою перевірити важність королівських подруж, Папи безперестанку вмішувалися в дочасні справи королів і цим викликали безнастанний соціальний розгардіяш. Ця обставина була одною з найзагрозливіших небезпек, особливо для нових династій і для молодих національностей, що в цьому часі кристалізувалися.

Згаданий уже вище Роберт, син Гуга, може служити найкращим прикладом жертви свого часу. Розійшовшись з першою своєю жінкою, оженився вдруге з своєю кузинкою четвертого ступня Бертою, донькою провансальського короля. Це стягнуло на нього страшний гнів Церкви й Папа Григорій V кинув на бідного короля анатему в 996. році — якраз чотири роки перед Страшним Судом! Можна уявити собі долю нещасника! Та Роберт не подавався й впродовж шістьох років боровся, як міг, проти Церкви, але, наймовірно переслідований, не витримав. Мусів розійтися з своєю другою жінкою й підкоритися всемогутньому Папі. З цієї нерівної боротьби вийшов він зганьблений, упокорений, стративши всю повагу, що така потрібна була йому для укріплення свого молодого королівства. Оженився втретє з Констанцою, донькою арлезійського графа Гійома, з якою мав сина Генриха, що пізніше оженився з нашою Анною Ярославною.

Король Роберт, вичерпаний непосильною боротьбою, прибитий ганьбою й зневагами, помер 20. липня 1031. року в Мелені, залишаючи королівський престіл своєму синові Генрихові, першому цього імені.

Свідок ганьби, упокорення й усіх нещасть, що навістили батька, новий король був готовий, як ніхто інший, всеціло підкоритися всім вимогам Церкви.

Тим то, коли в 1044. році померла йому перша жінка Матильда, донька німецького цісаря Генриха II., не залишивши по собі ніякого наслідника мужеської статі, внук Гуга Капета довго вагався з новою женьячкою. Трудність знайти жінку, що не була б споріднена з ним до забороненого ступня, збільшилася ще й його першим подружжям, яке замикало йому доступ до родин усіх німецьких володарів, бо, як уже сказано, подружжя трактувала Церква нарівні з кровним посвояченням. Таким чином усі дівчата — родички до сьомого ступня його небіжки жінки — були йому заборонені.

Шукаючи даремно впродовж довгих років способу погодити свій респект до канонічних вимог з гарячим бажанням утвердити молоду капетинзьку династію більш плідним подружжям, як було перше, Генрих довідався про вроду молодої принцеси, якої батько володів геть аж на другому кінці Європи, за границями візантійської імперії. Віддаль цієї, мало відомої на Заході, країни й її відокремлення від решти Європи, здавалося, давали Генрихові повну запоруку, що донька її суверена, не могла мати з ним ніякого, ні посереднього, ні посереднього споріднення. Таким способом він був певний, що подружжя з цією принцесою не лише не зможе наразити його на страшні громи Церкви, а навпаки, звільнить його від небажаного вмішування духовенства в його справи.

Цією вродливою принцесою була Анна Ярославна, донька українського князя Ярослава Мудрого.

3. — Україна часів Ярослава Мудрого

В противенстві до малого французького королівства, українська княжа держава була тоді могутньою імперією величезних розмірів, об'єднаною міцною центральною владою київського князя, Ярослава Мудрого, якого навіть французький історик Рамбо порівнює з Карлом Великим.

Цю величезну державу, що простягалася від Білого по Чорне море й від Висли по границі перського царства, унаслідив Ярослав від свого батька Володимира Великого, що в 988. році скріпив її введенням християнства й високої візантійської культури й таким чином міцно сцементував ці величезні простори в одну монолітну цілість і вивів українську націю на передове місце тодішнього цивілізованого світу.

Ярослав, названий історією Мудрим, розбудував батьківську спадщину, закладаючи численні нові міста; поширив серед народу науку й освіту, закладаючи школи й бібліотеки; зміцнив Христову віру будовою величавих церков. Упорядкував тодішнє внутрішнє життя української держави відомим збірником законів — «Руська Правда». Цей славний збірник свідчить як найкраще про ступінь культури й цивілізації тодішньої України. Українська література цього часу знає ще та-

кого визначного письменника й патріота, як Іляріон, що був першим київським митрополитом-українцем.

Для українського читача напевно буде цікавим почути французьку думку про українську державу Ярослава Мудрого. З цією метою наведемо голос одного французького історика кінця ХІХ. сторіччя. Ось що пише він:

«Зрештою, не слід применшувати силу й багатство Росії — або принаймні великого князівства, якого головою й серцем був Київ — в епосі, про яку йде мова. Тому що в наших національних анналах, не знаходимо до того часу ніяких вісток про неї, було б глибокою помилкою думати, що ця держава була ще напів варварською країною, поділеною між незалежними й ворожими племенами, які показує нам історія аж до VIII. сторіччя. Навпаки, під впливом геніяльного володаря Руріка й його наслідників південна Росія здобула собі передове місце на Сході. В часи Ярослава князівство, якого столицею був Київ, було вже більш спосною, більш просторою й, може навіть, більш могутньою монархією, ніж королівська Франція. Її народи дістали від греків початки цивілізації; багато разів ходили вони переможними походами аж до воріт Константинополя й збагачувалися воєнною добыччю в Візантії, яку примушували купувати мир. Коли ж не воювали з Візантією на власний рахунок, то наймали за добрі гроші її імператорам наемників, а якщо не знаходили нагоди воювати з нею чи проти неї, то займалися поплавною торгівлею з її багатими купцями.

«Сам Київ був місцем зустрічі для голяндських, мадярських, німецьких і скандинавських купців, що мали в цьому місті свої окремі дільниці. Грецькі мистці величаво прикрашували палаци Києва й 400 його церков. Сучасний західній літописець, Адам з Бреми, називав Київ «суперником Константинополя й славою грецького християнського світу».

«Якщо Франція початку ХІ. століття мала вищі ідеали, численніші вогнища цивілізації й, здавалося, йшла швидше дорогою матеріального й морального поступу, то все таки вона без ганьби для себе могла взяти собі королеву з Росії, і це тим більше, що ця королева мала принести для свого чоловіка, як це без сумніву мусіло

А Н Н А Я Р О С Л А В Н А

статися, величезне віно в добрих золотих монетах, битих у Візантії».

Сила, блиск і багатство княжого двору Ярослава, велич і слава столичного Києва — широким розголосом котились по Європі. Не диво, що всі володарі шукали приятні могутнього українського князя й старалися споріднитись з його родом. Таким чином з численних своїх синів, найстаршого оженив Ярослав з донькою Гарольда, останнього англійського короля саксонської крові. Третього з черги оженив зі Штадською графинєю, сестрою Бурхгарда, князя й єпископа трієрського князівства. Четвертий син оженився з донькою Костянтина XII Мономаха, візантійського імператора. Найстаршу доньку віддав Ярослав за норвезького короля Гарольда, третю з черги за малярського короля Андрія, а друга по старшинству Анна мала вийти заміж за французького короля. Ці широкі споріднення, що йшли від візантійського імператорського двору аж на другий кінець Європи до англійської королівської корони, спонукали істориків назвати українського монарха «тестем Європи». Тим то, друга донька Ярослава, Анна була найкращою партією, про яку тільки міг мріяти наслідник молодій ще й не дуже міцній капетинській династії.

4. — Чи віра Анни Ярославни була перешкодою для її одруження з католицьким королем?

Більшість російських істориків обстоює погляд, що, приїхавши до Франції, Анна Ярославна була православної віри й після свого одруження з французьким королем-католиком далі міцно держалася цієї віри. Це питання заслуговує на пильну увагу й ми постараємося його розглянути.

Обговорім найперше стан, в якому знаходилася українська Церква того часу. Відомий історик української Церкви, Микола Чубатий, так малює перші часи християнства в Україні:*)

З першими відомостями про початки української держави з другої половини IX. сторіччя в'яжуться й перші відомості про місійну діяльність у старій Україні, ведену з доручення візантійського католицького патріярха Ігнатія. Це діялося за князів Аскольда й Дира коло 870 року. Від того часу християнство не було вже чимсь чужим в Україні. За князя Ігоря було в Україні вже багато християн. Доказом цього може служити факт, що в заключенні другого українсько-грецького договору поважну частину членів українського посольства

*) Микола Чубатий: «Українська Католицька Церква», Українська Загальна Енциклопедія, Т. III. — Львів, Станіславів, Коломия — 1937.

А Н Н А Я Р О С Л А В Н А

становили християни, а в самому Києві існувала вже християнська громада, що мала свою парохію при церкві св. Іллі.

Сам Ігор не був християнином, але його дружина св. Ольга, охрестившись в Царгороді 957 року, відкрила широко брами для християнської місійної праці в Україні. В перших роках володіння св. Ольги бере перевагу східне християнство, а в останніх західне. При співпраці цесаря Оттона місійну працю в Україні веде західній єпископ Адальберт (961-962). Тоді не судилось Ользі довершити християнізації України, бо владу в державі перебрав з її рук Святослав Завойовник, останній поганський лицар України.

Його наслідник Ярополк, вихований св. Ольгою, не тільки сам був християнином, але й дозволив свобідно ширитися християнству по Україні та закінчив своє коротке володіння як провідник християнської партії коло 980 року. З трагічною смертю Ярополка та допомогою Володимира настав час поганської реакції, що тривала зрештою коротко. Володимир скоро зрозумів силу християнської віри. В 988 році приймає в Корсуні з рук грецького духовенства хрищення, але до християнізаційної праці покликає не грецьке духовенство, а болгарських духовників, що почали в Києві працювати під проводом корсунянина Настаса, першого, мабуть, київського єпископа. Десь коло 1000-ного року покликає Володимир болгарського, знову ж не грецького, архієпископа Івана, створюючи таким чином у своїй державі самостійну церковну провінцію, що за прикладом тодішнього болгарського Патріярхату, зберігала звязки і з Апостольським Престолом в Римі і з візантійським Патріярхом.

Щойно за Ярослава Мудрого, коли впав болгарсько-охридський Патріярхат, вдалося Царгородові перший раз втягнути київську митрополію в ближчу залежність від себе та посадити в Києві митрополита-грека коло 1030 року. Ця перша залежність української Церкви від Царгороду тривала неповних 15 років до чергової війни України з Візантією (1043-46). Після війни київська митрополія унезалежнюється від царгородського патріярхату й 1051 року, без згоди царгородського патріярха, на митрополічному престолі засідає перший митрополит-українець Іляріон. Таким чином між Києвом і Візантією прийшло

до формального розриву **три роки перед відомим роздором Михайла Керулярія від Риму** (16 липня 1054 р.), що поділив єдину досі Христову Церкву на два ворожі табори. Ярослав Мудрий помер три місяці перед остаточним розривом між східною й західною Церквою, а усамостійненій київській митрополії з митрополитом Іляріоном на чолі довелося зайняти виразне становище супроти церковного роздору й його протагоністів.

Шанси Риму в Києві були тоді кращі, тому й не диво, що папські послани, кинувши анатему на Керулярія в царгородській Софії, їдуть до Києва, де знаходять повну піддержку київського князя Ізяслава (сина Ярослава Мудрого), преподобного Теодосія Печерського та преподобного Степана, пізніше ігумена Печерської Лаври. За Царгородом заявився переяславський князь Всеволод і преподобний Антоній Печерський. Своєю церковну орієнтацію недвозначно зазначив князь Ізяслав, коли в 1075 році визнав себе ленником римського Апостольського Престолу й мав навіть прийняти королівську корону з рук папи Григорія VII.

По смерті Ізяслава перевагу в Києві беруть царгородські впливи, що зазначилися митрополитуванням двох греків: Івана II та Івана III (помер 1089 р.). Римські впливи знаходять собі пристановище на Волині в князя Ярополка Ізяславича та у володимирського єпископа Степана. Після смерті Івана III на митрополичий престіл дістається переяславський єпископ Єфрем, знов, мабуть, українець. Римська орієнтація проявилася тоді в українській Церкві знаменним кроком — заведенням в 1090-тих роках суто латинського свята — перенесення мощів св. Миколи (теплий Микола), незнаного в ні одній східній Церкві, крім київської.

Переломовою подією в історії української Церкви є вступ на митрополичий престіл грека Никифора I (1104). Тоді вперше київська митрополія станула недвозначно по стороні царгородського Патріярха, зриваючи звязки з Римом. Новий митрополит починає гострий курс проти папи і римської Церкви, щоб викоринити живі й міцні впливи, які мала тоді в Україні римська Церква. Такий курс тривав ще за двох дальших митрополитів греків до 1145 року та скінчився гострою реакцією українського з походження духовенства проти переваги греків у митрополії.

Собор владик у 1147 році зірвав з царгородським патріярхом та більшістю голосів усіх українських владик

проти двох північних (новгородського та смоленського) поставив без згоди Царгороду київським митрополитом українця Кліма Смолятича (1147-55), давши йому благословення мощами римського папи Климента. Після Кліма Смолятича всіми київськими митрополитами були аж до татарського нападу греки, які з патріотизму до своєї країни прикріпили українську Церкву до царгородського патріархату.

В. Біднов,^{*)} другий визначний історик української Церкви, переповідаючи її дії перших часів, ніде ні словом не згадує наведені Чубатим факти зв'язків України з римською Церквою. Він стверджує, що українська Церква від св. Володимира була залежна від царгородського патріархату без перерв аж до 1685 року, коли перейшла під зверхність московського патріарха. Відношення української Церкви до Риму характеризує Біднов так:

«Вже в домонгольську добу склався той лад церковного життя та звичаї, які спостерігасмо пізніше. Вже тоді панувала та неприхильність до Риму та взагалі до латинства, що особливо яскраво виступає в XVI-XVIII вв. Неприхильність цю бачимо і в нашій літописі (Володимир Великий заявляє папському німецькому місіонерові: «отци наши сего не прияли суть») і в полемічних писаннях наших митрополитів (Йоана II та Никифора) та інших авторів. **(Обидва ці митрополити були по національності греки і як такі обороняли рідний їм грецький Царгород проти чужого Риму. — Примітка наша — М. Н.)** Правда, князі були в дипломатичних та торговельних зносинах із західньо-європейськими країнами, своячилися з монархами латинського Заходу, та це зовсім не прислаблювало неприхильности до латинства».

Коли уважати погляди Біднова за правильні, то подружжя Генриха I з Анною Ярославною було б цілком неможливим, а якщо б навіть сталося доконаним фактом, то мусіло б натрапити на сильний спротив з боку римської Церкви, що напевно залишило б якісь сліди

^{*)} В. Біднов: «Українська Православна Церква», УЗЕ, Т. III.

у виді анатеми, чи принаймі неласки у римського папи. Не забуваймо, що це діється в XI сторіччі, коли сила й влада римської Церкви на Заході була така велика, що перед нею тримтіли всі суверени від князів і королів аж до самих імператорів включно. В цьому часі, часі нечуваної релігійної нетерпимости й цілковитої залежності всього світського від духовного, мішане подружжя католика з некатолічкою було річчю крайне неможливою і, як ми вже про це згадували, Генрих I — свідок упокорення свого батька — ніколи не зважився б на такий небезпечний для себе й для свого молодого королівства крок.

Коли ж подружжя французького короля-католика з нашою Анною Ярославною сталося таки доконаним фактом, то мусимо згодитися з проф. М. Чубатим і визнати, що Україна часів Ярослава Мудрого почувала себе в єдності з римською Церквою всупереч своєму грецькому обрядові й таким чином подружжя її княжни з католиком не могло зустріти ніяких перешкод релігійного характеру з боку римської Церкви, як також не було потреби ні вимоги змінити самій Анні Ярославні своєї віри.

Зрештою, вся дальша поведінка, всі вчинки Анни, як королеви Франції, вказують на її приналежність до католицької римської Церкви. Її врочистий обіт, про який буде мова в дальших розділах і якому Франція завдячує абатство св. Вінкентія в Санліс, щедрі дотації для безчисленних інших монастирів, говорять недвозначно про те, що вона була й почувала себе католицькою.

Мало цього. До наших часів зберігся власноручний лист, написаний до Анни Ярославни папою Миколою II в 1059 році, отже п'ять років після остаточного розриву між Східньою й Західньою Церквами. В цьому листі папа вихваляє її глибоку віру, побожність, доброді-

ність і всі інші чесноти, з якими вона «виконувала свою королівську гідність». Текст цього листа латинською мовою знаходиться в «Recueil des Historiens de France», Т. XI, стор. 653.

З уваги на все повище, претенсії деяких істориків, будьто би Анна Ярославна до смерти держалася своєї православної віри, треба вважати безпідставними й невідповідаючими об'єктивній історичній правді. Віра Анни Ярославни не могла бути ніякою перешкодою для її одруження з Генрихом I., бо ж були вони обидвоє **однієї віри**, дарма що різних обрядів, тобто різних зовнішніх виявів єдиної Христової Церкви. Ніде, в ніяких старих французьких хроніках, нема навіть найменшої згадки про перехід Анни на католицьку віру, що мусіло б було обов'язково статися, коли б її віра була іншою.

Зрештою в часах, про які мова, сьогоднішні такі зрізничковані в нас вислови як католицький і православний, були вживані без різниці так у всій Східній, як і в Західній Церквах, бо щераз з притиском підкреслюємо, що тоді Христова Церква творила єдине тіло. Доказом цього хай послужить хоч би й таке, що в українській католицькій церкві досьогодні співають на Службі Божій «і всіх **нас православних** християн нехай помяне Господь Бог і т.д.», а в українській православній церкві на вечірні співають «утверди, Боже, віру католицьку (кафоліческую) і т. д.». Сьогодні це декому видається дивним і несерйозним, бо вікова боротьба двох віток однієї Церкви викликала заперечення цих висловів одним другим.

5. — Анна Ярославна королевою Франції

Вирішивши просити руку Анни Ярославни, король Генрих I. вислав до Києва сватів в особах Готіє Савейра (Мудрого або Вченого) — єпископа міста Мо, Роже — єпископа Шальону-над-Марною, і Гозлена де-Шаліняк з численним почотом інших вельмож королівства. Це знатне посольство виїхало з Франції на початку 1048 року й вернулося з Анною Ярославною рік пізніше, на початку 1049 року.

Королівський шлюб відбувся 14 травня цього самого 1049 року в славному місті Реймсі, в якому коронувалися всі французькі королі. Чудова реймська готична катедра тоді ще не існувала. Її збудовано щойно в XIII. сторіччі.

Анна, народжена в 1024 році, мала тоді 25 років, була надзвичайної вроди й належала до плідної раси. Це все давало підстави сподіватися, що молодий капетинський рід скоро матиме наслідника. Кілька років минуло й ці сподівання не здійснювалися. Королеву огорнув сумнів і неспокій і вона зложила врочисту обітницю збудувати й вивінувати монастир, якщо Бог поблагословить її сином. І справді, незабаром після цього посипалися діти одне по одному, скоріше ніж цього бажав собі добряга король, що мав звичку міряти обіцяну за-

Анна Ярославна
(за старовинною гравіюрою)
з 17 сторіччя

АННА ЯРОСЛАВНА

плату розміром одержаної ласки. Уважаючи одначе ласкавість Божу супроти нього занадто щедрою, він, доки жив, не дозволяв Анні сповнити зложеної Богові обітниці, помимо її наполегливих просьб. Це, зрештою, в нічому не поспувало супружого співжиття королівської пари, доказом чого служать численні грамоти, підписані Генрихом I і Анною Ярославною, його жінкою. I так:

12 липня 1057 року Анна фігурує в грамоті, даній Генрихом монастиреві в Сен-Мор-де-Фоссе під Парижем.

5 серпня цього ж року Анна потверджує іншу грамоту, надану їй чоловіком в користь абатства в Ганон.

29 травня 1059 року вона бере участь в коронації свого найстаршого сина Пилипа в Реймсі, як про це свідчить документ, виданий цього дня в користь монастиря в Турнюс.

Цього самого року потверджує вона також грамоту, яка дозволяє Гугові — одному з королівських урядовців — віддати церкву святої Марії монахам абатства в Кульомб.

В 1060 році Анна затверджує ще й грамоту, яку дав король монастиреві в Сен-Мартен-де-Шан.

Після одинадцяти років взірцевого подружого життя з Генрихом Анна повдовіла. Генрих I помер 4 серпня 1060 року у Вітрі-о-Льож коло Орлеану. Існують здогади, що перед своєю смертю король хотів передати регентську владу в королівстві своїй жінці Анні Ярославні. Коли ж одначе вона категорично відмовилася, регентство перебрав швагер короля, Бодуен V, граф Фляндрії. За Анною залишилося право опіки над молодим престолонаслідником, малолітнім королем Пилипом — її найстаршим сином і над рештою дітей, тобто двома молодшими синами: Роберт, що молодо помер (десь після 1063 року) і Гуг Великий, пізніше граф де-

Крепі й основоположник королівської бічної лінії Вермандуа, що дала Франції пізніше кількох королів.

Негайно після смерти Генриха I перенеслася Анна з усіма своїми дітьми до старовинного королівського замку в Санліс, де з материнською любов'ю й дбайливістю займалася їх вихованням і наукою. Спокійне старе місто, завжди вірне королівській родині, надавалося як найкраще для цієї цілі. Положене недалеко від Парижа, оточене прекрасними густими лісами, сталося воно улюбленою резиденцією королеви-вдови.

До наших часів збереглася грамота, яку дав у цьому місті король Пилип I, син Анни Ярославни, в користь монастиря св. Люціана в Бове, звільнюючи це абатство від усіх податків і данин, яке воно було зобов'язане платити усім попереднім королям за свої маєтності в селах Сенке, Розуа і Вердерон. Цю грамоту підписали також: королева Анна, молодший брат Пилипа — Роберт (другий син Анни), графи Гійом, Рауль і регент королівства граф Бодуен та єпископ Санлісу Фроллан.

6. — Санліс і абатство св. Вінкентія.

Санліс був надзвичайно улюбленим містом Анни Ярославни. Він також відіграв першорядну роллю в двотисячолітній історії Франції, зокрема величезне значення має він для самої королівської капетинзької династії, тим то не від речі буде зазнайомитися з цим гарним історичним містом дещо ближче.*)

Заложене римлянами ще перед народженням Христа, місто Санліс простягається між двома річками Нонет і Онет, на мальовничих берегах яких красуються численні млини й водні фабрики. Дві тисячі років тому було воно вже столицею т. зв. сільванектів (лісовиків), мешканців довколишніх лісів де-Галят на півночі, д'Ерменонвіль на півдні й лісів де-Понтарме і де-Шантії на південний захід, що доховалися ще досьгодні.

Король меровінзької династії Кльовіс I (Кльодовик), що володів у Франції в рр. 481-511, перебуваючи в Санлісі, вимагав від санліського єпископа Левена видачі реліквій св. Ріеля, а королі каролінзької династії жили в цьому місті довгі роки. Останній з Каролінгів Люї V

*) Marcel Aubert: «SENLIS», Henri Laurens Editeur, Paris 1933.

(985) помер у Санлісі, упавши з коня на полюванні в санліських лісах.

В 584 році св. Малюльф, єпископ Санлісу, поховав короля Шільперика I, вбитого в Шель-над-Марною, перевізши його тлінні останки до Парижа й зложивши їх в абатстві св. Вінкентія — сьогодні Сен-Жермен-де-Пре.

Франконський імператор Карло Великий (Шарлемань) дуже часто заїздив до Санлісу і десь коло 795 року перебував у місцевому замку довгий час. Король Карло Лисий (840-877) зробив Санліс столицею своєї держави й видав у ньому безчисленну кількість грамот і привілеїв.

Санліс є передусім колискою Іль-де-Франс і всієї капетинзької династії, бо якраз в королівському замку цього міста Збори Вельмож під проводом Адальберона, архієпископа Реймсу, вибрали в 987 році Гуґа Капета королем Франції.

Перші Капетинги, Анна Ярославна, Пилип I, Люї VI, Люї VII, Пилип-Авґуст, Люї Святий і інші побудували в Санлісі численні церкви й монастирі та розбудували місцеву величаву катедру.

В старій хроніці з початку 14-го сторіччя знаходимо про Санліс такі рядки, писані тодішнім професором паризького університету Жаном де-Жанден:

«Посеред високих дерев, настільки рідких, що дозволяють бачити небо й під якими можна збирати суниці, ожини й орішки, стоїть місто; гарні овочеві сади, завітчані луки, поміж якими пливають потічки чистої джерельної води, відділяють будинки від лісу; вино там прекрасне, риби до сходу; мешканці невибагливі, живляться молоком, маслом і сиром, не вживають заправлених сосів. Будинки там не з гіпсу, але з каменя, твердого й міцного; пивниці глибокі й добре охолоджені; місто бруковане, чисте, без болота, без протягів. Має одну недочоту: жаби счиняють там такий вереск, що не дають спати добрим людям, що живуть над берегами Нонети».

І від 14-го сторіччя Санліс не змінився. Ці самі ліси довкола, ці самі сади й луки, ці самі круті й вузьенькі вулички з камінними будинками, як і колись давно. Тільки виноградники зникли й даремно шукати тепер у великих санліських пивницях за вином, яким так дуже захоплювався старовинний літописець.

Завжди спокійні й мирні, мешканці Санлісу старалися уникати внутрішніх війн і стояти осторонь від великих заколотів, що нищили й виснажували Францію від 14-го до 16-го сторіччя. Помимо цього прийшлося Санлісові зазнавати тяжких хвилин. У двадцятих роках 15-го сторіччя місто опанували англійці. На заклик міщан, славна Жанна д'Арк прийшла з допомогою й після переможного бою під Монтепілюа коло Санлісу прогнала англійців зі старовинних мурів Санлісу 16 серпня 1429 року. В часі Великої Революції при кінці 18-го сторіччя мешканці Санлісу стрималися від жорстоких революційних актів. Революційний терор скропився тільки на історичних пам'ятниках міста, з яких деякі зазнали більших чи менших ушкоджень внаслідок відвідин міста відомими революціонерами-демагогами: Колльо д'Гербуа і Андре Дюмон.

Перша світова війна нанесла історичним пам'ятникам Санлісу великі шкоди. Німці спалили старовинні будинки обабіч вулиці де ля Републік, а на старовинну катедру впало більше, ніж 50 гарматних бомб.

Сучасний Санліс є невеликим окружним містом в департаменті Уази, тихим і спокійним, віддаленим на 40 кілометрів від Парижа, справжнім музеєм двохтисячолітньої історії Франції. В ньому досьогодні дуже добре збереглися рештки оборонних мурів і арен, збудованих ще римськими легіонами Юлія Цезара; побудовані в середньовіччі церкви, монастирі й величава катедра стоять ще й сьогодні у всій своїй старовинній красі й величі. Старовинний королівський замок Меро-

Манастир св. Вінкентія в Санліс

Церква монастиря св. Вінкентія в Санліс, побудована
Анною Ярославною.

вінрів, Каролінрів і Капетінрів, збудований на фундаментах твердині римських часів, залишив по собі вже тільки руїни й поодинокі фрагменти, що й сьогодні свідчать про минулу велич і значення цього вірного королівського міста.

Старий рукопис каже, що Анна Ярославна дуже любила перебувати в цьому Санлісі «так задля свіжого повітря, яким там дихається, як також і задля приємної розривки полювання, якому вона віддавалася з особливою насолодою».

Не диво, що Анна вибрала якраз це місто, щоб у ньому виконати нарешті обітницю, дану колись Богові, і збудувати монастир. Тепер, коли вже була вільна й всеціло розпоряджала так своїм власним маєтком, як і спадщиною по чоловікові, вона вирішила негайно приступити до будови монастиря.

Була тоді якраз у Санлісі, на передмісті Вітель, мала каплиця, «знищена від старости й обернена в руїну» — як каже старовинна хроніка, — присвячена колись святому Вінкентієві. Довкола каплиці простягалася простора сіножать, звана Сіножаттю Короля, яка творила окрему домену, залежну безпосередньо від суверена. Закладаючи своє абатство на цьому куснику землі за дозволом свого сина, короля Пилипа I, Анна цим самим звільнила його від всякої залежності від будьякої цивільної влади.

Основоположна грамота, дана монастиреві Анною в 1060 році, була затверджена Пилипом I не раніше 1071 року, бо тільки в цьому році оженився молодий король з голяндською Бертою, яка фігурує теж на цій грамоті.

Королева Анна, що, як уже сказано, жила в Санлісі зо своїми дітьми, прискіпувала працю при будові, як могла. Таким чином будову монастиря закінчено доволі скоро, бо вже 29 жовтня 1065 року відбулося врочисте посвячення його церкви.

АННА ЯРОСЛАВНА

«Ця церква — розказує літописець — була збудована у формі хреста, з високою вежею, щоб у ній завісити дзвони, — з одного боку, а з другого, саме з південного боку побудовано монастир, господарські будинки й помешкання, потрібні для Божих служителів, яких вона хотіла тут поселити».

На святих патронів для церкви вибрано Святу Трійцю, Богородицю, святого Вінкентія й святого Івана Христителя, народженого від старої матері, неплідної до того часу, яка називалася Анною, як і побожна фундаторка. З усіх цих імен, тільки ім'я св. Вінкентія, колишнього патрона малої каплиці, залишилося єдине в ужитку на означення назви монастиря. Завдяки Божій доброті й опіці прегарна церква, збудована щедрістю вдови Генриха I, нашої землячки Анни Ярославни, щасливо пройшла по через довгих дев'ять сторіч і стоїть до сьогодні. Її елегантна вежа-дзвінниця, що підноситься високо під небо, нагадує рідким українським відвідувачам Санлісу пам'ять вродливої й побожної землячки, що знад берегів Дніпра, з Золотоверхого Києва приїхала сюди в чужу країну володіти над далеким і невідомим народом.

По викінченні монастиря Анна покликала до нього черців Чина св. Авґустина й так сформоване абатство св. Вінкентія проіснувало аж до вибуху Великої Революції, коли його скасовано.

До самого кінця існування абатства спогад про Анну Ярославну, фундаторку й добродійку монастиря, був живий в серцях черців св. Вінкентія. Кожного року в день смерті світлої фундаторки, що припадав вісім днів після свята св. Авґустина, вони служили врочисту заупокійну службу-тризну в пам'ять Анни. А щоб бідні могли також користати зі свята, справляваного на згадку про добру королеву, ігумен монастиря запрошував завжди на обід тринадцять старих жінок-вдів.

7. — Власноручний підпис Анни Ярославни.

Грамота, якою Анна уфундувала абатство св. Вінкентія в Санлісі, не вичерпує всіх документів, в яких фігурує ім'я нашої княжни впродовж трьох років після смерти її чоловіка.

Крім цієї грамоти, ім'я королеви Анни фігурує ще й у грамоті, даній монастиреві в Турнюс 1060 року, а також й у іншій грамоті з цього ж року, даній у користь абатства в Сен-Дені.

14 травня 1061 року бачимо ім'я Анни в акті, що давав привілеї монастиреві святого Нікеза в Реймсі, і далі 27 травня цього ж року, в грамоті, що фундувала церкву святого Адріана в Бетізі.

В одному королівському потвердженні з 1062 року, що відноситься до грамоти, даної 1059 року монастиреві святого Петра в Шартр, ім'я Анни згадується ще й у такій формі: «*Philippus cum regina matre sua*» (Пилип зі своєю матір'ю королевою).

Врешті, остання грамота з 1063 року, що відносилася до фундації двох престолів для абатства Сен-Крепен-ле Гран в Суасоні, має надзвичайно рідку й цінну особливість. Під цією грамотою знаходиться власноручний підпис Анни староукраїнськими літерами. Оригінал цієї

А Н Н А Я Р О С Л А В Н А

грамоти переховується в Національній Бібліотеці в Парижі, в Колекції Пікардії, т. 294, акт ч. 38.

Під вищезгаданою грамотою не вдоволилася Анна Ярославна поставленням звичайного хрестика при своїм монограмі, чи своїм імені, написаним канцеляристом, як це було розповсюдженим звичаєм тодішнього часу. Навпаки, вона підписала грамоту власноручно повним імям і титулом у своїй рідній староукраїнській мові: **Ана руіна**, замість *Anna regina*. Слово **руіна** — це здеформоване латинське слово *regina*, що значить по-українському **королева**.

Власноручний український підпис Анни Ярославни

Деякі дослідники піддавали під сумнів автентичність цього підпису. Але ж, хто тоді у Франції міг писати по-українському? Зрештою, літери накреслені настільки незугарно, що так і видно, що писала їх незвична до писання рука, і коли б писав це якийсь вправний канцелярист, то підпис вийшов би куди штудернішим, бо тогочасні писарі славилися неабияким майстерством у мистецтві писання різних документів, грамот і листів.

В кожному випадку це один з найстарших взірців староукраїнського письма. Старшим від нього є тільки рукопис славної Остромирової євангелії, написаний в 1056-1057 роках у старослов'янській мові зі сильними впливами української фонетики й словництва.

8. — Анна Ярославна графинею де-Крепі де-Валюа.

Сумлінне виконання обов'язків матері й виховниці та здійснювання обіту збудувати монастир святого Вінкентія залишали Анні ще доволі багато часу. Цей вільний час використовувала вона, між іншими розвагами, на довгі прогульки в околиці Санлісу або на улюблену розривку — полювання в прекрасних і густих лісах, що оточували її королівську резиденцію.

Всі сусідні вельможі часто відвідували її й молодого короля, її сина. І не один із цих вельмож приходив відвідувати не так королеву, як власне жінку. Не треба забувати, що Анна Ярославна повдвіла молодо. Коли помер її чоловік, вона мала тільки тридцять п'ять років і була, як свідчить літописець, надзвичайної краси й вроди.

Між вельможами, що дуже пильно відвідував Санліс, був Рауль III Великий, граф де-Крепі і де-Валюа, дю-Вексен, д'Амієн, де-Бар-сюр-Об, де-Вітрі, де-Перон і де-Монтдіє. Цей принц, нащадок Карла Великого, був, як каже історик його роду, «одним з наймогутніших і найбільш деспотичних васалів, які тільки Франція колинебудь мала...» Він «признавав тільки ту більшу понад його власну силу й владу, що могла послу-

жити йому для виконання його власних намірів і проєктів» і «не боявся ні короля, ні гніву Церкви...»

Старший від Анни на кілька років, Рауль мав уже досі дві жінки: Аделю, доньку графа де-Бар-сюр-Об, яка по своїй смерті в 1053 році залишила йому в спадку з двома синами й двома доньками ще й два могутні графства Бар-сюр-Об і Вітрі; і Аліенору, що ще жила. Цю останню Рауль підозривав у подружній зраді й носився з думкою її прогнати при першій нагоді.

Як тільки впевнився, що королева Анна поділяє його любов, Рауль, не надумуючись довго, прогнав свою жінку Аліенору, а саму Анну схопив підчас її прогульки в лісі, як малу пастушку, завіз до свого замку в Крепі-ан-Валюа, де якийсь священик, щоб йому приподобатись або просто під терором, злучив їх негайно церковним шлюбом.

Ця незвичайна, романтична подія сталася найправдоподібніше в 1063 році, бо остання грамота, в якій Анна фігурує ще як «королева», походить з цього року, який був одночасно й другим роком володіння її сина Пилипа.

Можна собі уявити, який скандал викликав цей королівський вибрик! Яку гризоту й жаль спричинив він молодому королеві й його братам і яке нечуване обурення викликав у Регента королівства! Все складалося на те, щоб якнайрішучіше осудити цей незаконний шлюб: ще така недавня смерть Генриха I; молодість королевичів, що потребували ще матерньої опіки; спосіб, який застосовано до цього шлюбу й урешті цивільний стан самого Рауля. Він не тільки був уже жонатий, але в додатку був дуже близьким родичем небіжчика короля і тим самим Анни Ярославни. Вже це одне вповні вистарчало, щоб на основі церковних законів тодішнього часу уневажнити його шлюб з Анною. Але ніякі си-

ли світу цього не змогли розлучити цих щиро й глибоко залюблених «молодих».

Все це може з часом було б і присхло, такі великі були могутність графа Рауля де-Валюа й страх перед ним і його силою, — як би не сміливий спротив законної жінки, яку Рауль силою прогнав від себе.

Алієнора, очевидна річ, і не думала так легко вступитися. Ображена до божевілля й спрагла страшної помсти, подалася негайно до Риму особисто поскаржитися самому папі Олександрові II. Папа прийняв її дуже ввічливо й вона вернулася з Риму з листом папи до архієпископа Реймсу Жерве, в якому папа доручав архієпископові перевести суворе слідство. Коли архієпископ потвердив усі жалі Алієнори, папа наказав Раулеві відіслати королеву й прийняти назад Алієнору. Коли ж Рауль рішуче відмовився виконати папський наказ, Олександр II кинув на нього клятву (анатему) й уневажнив його шлюб з Анною Ярославною.

Ставлячи мужньо чоло усім церковним громам, граф де-Валюа продовжував спільне життя зі своєю третьою уже жінкою всупереч папській клятві, і згодом усі привикли до цього незаконного шлюбу й не звертали на це більшої уваги. Навіть король, щоб очевидно не робити собі ворога зі свого всемогутнього свекора і, можливо, також з ніжності до своєї матері, що до часу нещасної любовної пригоди з Раулем завжди була взірцевою і доброю мамою, здусив у собі гнів і обурення та дивився крізь пальці на всю цю дуже болючу й неприємну йому справу.

Доказом цього є те, що вже в 1065 році Руаль і його сини підписують разом з королем Пилипом грамоту в Корбі, дану в користь абатства в Ганон. Зате Анна Ярославна від часу свого шлюбу з графом де-Валюа не фігурує більше в ніякій королівській грамоті, даній її сином, за винятком однієї, даної в Санлісі в 1069 році в

користь монастиря святого Вінкентія, про що була вже мова. Цей вийняток оправдується вповні цією обставиною, що мама короля була фундаторкою цього абатства й було просто неможливим поминути її в фундаційній грамоті, даній у місті, в якому стояв уже збудований монастир з прегарною церквою — незаперечний вияв побожності королеви.

9. — Анна вертається на королівський двір.

Цей офіційний «холод» короля в нічому, зрештою, не псував добрих відносин сина до матері. І коли Рауль де-Валюа помер в Монтдідіє 8 вересня 1074 року, Анна Ярославна, Раулева вдова, вертається негайно на королівський двір до свого сина Пилипа I.

Покидаючи графство Валюа, Анна, — як розказує старовинний рукопис —, залишила «завдяки своїй плодovitості довгу чергу принців, абатство святого Вінкентія як вияв своєї побожності й у Сен-Дені прецінний гіяконт, про який згадує Сюже такими словами: *pretiosissimum hyacinthum Annae regis Ruthenorum filiae*» (прецінний гіяконт доньки короля русинів).

Вернувшись на королівський двір, Анна Ярославна бере ще деяку участь у справах короля — свого сина. Доказом цього служить її підпис з 1075 року на документі, яким Пилип потвердив у своєму палаці в Парижі фундаційну грамоту, видану в користь монастиря Нотр-Дам у Понтлевуа. Але становище її на королівському дворі зазнало основної зміни. Вже сама редакція щойно згаданого документу це недвозначно показує: Анна вже не підписується, як це було завжди передше, *Regina (королева)*, але тільки: *Signum Annae matris Philippi Regis* (підпис Анни матері короля Пилипа). З цьо-

го виходить, що Ярославна вже ніколи не відзискала в сина своєї королівської ранги, втраченої раз на все через її романтичний, але незаконний шлюб з графом де-Валюа. Від цього часу Пилип I трактував її, правдоподібно, тільки як улюблену маму, якій прощається великодушно всі помилки, але вже не як матір-королеву, що має повне право користуватися королівським титулом та ділитися з сином королівською владою й суверенністю.

Цей підпис, зрештою, є й останнім слідом Анни Ярославни в старовинних французьких актах, документах і хроніках тодішнього часу й треба гадати, що вона після цього покинула на завжди королівський двір свого сина. До цього кроку спонукав її не так вік — вона мала тоді лише 52 або 53 роки —, як найправдоподібніше те її фальшиве положення на дворі сина, яке було неминучим наслідком її нерозважного шлюбу з Раулем де-Валюа.

Можливо також і докори сумління й бажання відпокутувати грішне, — а по думці суворих моральних вимог тодішнього часу навіть злочинне —, її друге подружжя штовхнуло Анну завчасно відокремитися від світу.

10. — Останні роки Анни

Залишається відкритим питання, куди поділася Анна Ярославна після відходу з королівського двора й що з нею сталося опісля. З уваги на цілковитий брак якихнебудь документів ледве, чи буде колись можливість відповісти з усією певністю на це питання. Поки що залишаються тільки більш або менш правдоподібні здогади й гіпотези, що на основі різних аналогій, подібностей і міркувань намагаються, принаймні приблизно, відтворити останні роки життя нашої високонародженої землячки й усталити, чи радше відкрити, місце її вічного спочинку.

Одним із таких здогадів є думка деяких дослідників, будьто би Янна Ярославна вернула ся до себе додому до України десь незабаром після смерти свого другого чоловіка, графа Рауля де-Валюа. Як єдиний доказ на потвердження цього погляду висувають ці дослідники цілковитий брак усяких відомостей про Анну в тогочасних французьких документах і хроніках після 1075 року.

Оспорюючи цей погляд віконт де-Ке-де-Сент-Емур, уже нами згадуваний, висуває як протидокази ряд аргументів такого порядку:

За двадцять п'ять років свого безперервного перебування у Франції Анна, відчувившись від рідного краю й родини, цілковито сфранцузилася й видається мало правдоподібним, щоб вона хотіла кінчати останні роки свого життя над берегами Дніпра, де знайшла б тільки байдужих, а може й ворожо до неї наставлених, кривняків, бо батько її Ярослав уже давно не жив (помер у 1054 році).

Що більше, вернувшись на рідну землю, вона застала б там схизму (вислів віконта де-Ке-де-Сент-Емур), якої ще не було ні перед ні в часі її виїзду до Франції, і як добра католичка могла б наразитися на гнів Східньої Церкви. Коли ж навіть прийняти, що Анна вернулася додому й прийняла православну віру, то така подія напевно залишила б тривалий писаний слід у письменників Православної Церкви, що не занедбали б використати цього факту в боротьбі з римською Церквою.

Але ніякі східні документи не згадують ні словом про поворот Анни до рідного краю, ні до православної віри. З уваги на все повище видається зовсім неможливим прийняти віродостойність твердження про поворот Анни до країни батьків.

Закінчуючи свої виводи, де-Ке-де-Сент-Емур гадає, що найбільш віродостойним буде прийняти погляд, що Анна Ярославна, залишившись у Франції доживати свого віку, пішла в якийсь монастир, щоб там у молитві й покорі, забутою всіми, закінчити останні дні свого незвичайного життя.

Дехто думає, що цей монастир знаходився десь в околицях Санлісу й могилу Анни Ярославни слід шукати таки в самому Санлісі або дуже близько від нього. Думка ця не позбавлена певної слушности, бо, як свідчать старі рукописи й хроніки, Анна дуже любила Санліс і волость Валюа, де вона так довго жила й з якими лучили її найкращі спомини її життя. Тому нічого дивного

не було б у цьому, коли б вона виявила бажання саме тут закінчити своє бурхливе життя в якомусь жіночому монастирі, недалеко від стрункої дзвіниці абатства, що його збудувала вона на славу Христового мученика, святого Вінкентія.

Та з другого боку важко допустити, щоб Церква захотіла взяти під свою опіку грішну королеву в тому самому місті, в якому її подружжя з Раулем де-Валюа наробило стільки скандалу. Крім цього пасерб Анни, Симон де-Крепі, син Рауля, якого Церква зачислила між святих за його велику побожність, ледве чи стерпів би присутність у своїх родових посілостях жінки, якої шлюб з його батьком так рішуче осудив римський папа. Це все було б вказівкою, що ні в Санлісі, ні в його ближчих, чи дальших околицях, не слід шукати могили Анни, бо тут її (цієї могили) ніколи не було й не могло бути.

11. — Де поховано Анну Ярославну?

В заміну за це дійшло до наших часів свідчення з кінця XVII сторіччя, дуже, зрештою, пристрасно оспорюване, що вказує на можливу місцевість, у якій Анна Ярославна мала б доживати свого віку й якою мала б бути мала місцевість **Вілліє** (*Villiers*), положена недалеко від міста Етамп (*Etampes*) у провінції Гатіне (*Gatinais*).

Вчений єзуїт, отець Менестріє, оголосив у єдиному в тому часі періодичному науковому паризькому виданні «*Journal des Savants*» в числі за 22 червня 1682 року статтю-замітку, що безпосередньо торкається останніх років життя Анни Ярославни, в якій читаємо:

«Всі, що писали історію Франції, давали досі за жінку Генрихові I, Робертовому синові, доньку одного з королів Росії (*roi de Russie*), яку називають Анною, і вони твердили, що, вийшовши вдруге заміж за Рауля де-Перон, графа де-Крепі й де-Валюа, вона вернулася назад до своєї країни. Проте щойно кілька днів тому отець Менестріє знайшов гріб цієї принцеси в церкві абатства в Вілліє, чину Цісто (*Cisteaux*), коло Ферте-

-Алеїс (*La Ferté-Aleys*) в провінції Гатіне у віддалі однієї милі від Етамп. Це плоский гріб, якого кінці є зломані. На ньому є вирите обличчя цієї королеви. На голові у неї стоїть корона на подобу шапки, яку дається Електорам. Довкола портрету є надгробний напис півколом такого змісту: «*Hic jacet domina Agnès uxor quondam Henrici regis*» (Тут спочиває пані Анес жінка короля Генриха). Решта напису відломана, і з другого боку читається: «*Eorum per misericordiam Dei requiescant in pace*» (Нехай з Божої милосерности їх (душі) спочивають у спокої).

«Цей надгробний напис свідчить: 1. що справжнє ім'я цієї королеви було Анес, хоч панове зі Сент-Март (автори історичного збірника «*Gallia Christiana*»), перше видання з 1656 року — прим. М. Н.) і написали: «Коло року Божого 1044 король Генрих був сполучений шлюбом з Анною де-Рюссі, деякі називають її неправильно Анесою, інші Матильдою»; 2. з цього видно, що вона померла у Франції».

Перебування Анни Ярославни у Франції після смерти її другого чоловіка й існування її могили у цій же країні були б доказаними фактами, якщо можна було б прийняти знахідку отця Менестріє без ніяких застережень. Зрештою впродовж майже всього одного сторіччя ніхто й не оспорував автентичности пам'ятки, відкритої отцем Менестріє, ні автори відомого «*Recueil des historiens de France*», ні автори твору «*Art de verifier les dates*», ні багато інших визначних дослідників історії старої Франції.

Щойно в 1770 році автори другого видання цитованого вже тут твору «*Gallia Christiana*» закинули отцеві

Менестріє негідне фальшування історичної правди. На підтвердження цього важкого обвинувачення вони висунули проти вченого езуїта такі закиди:

1) Абатство в Вільє було засноване щойно в 1220 році, отже Анна, що померла напевно далеко раніше, не могла бути в ньому похована.

2) За свідоцтвами двох (нікому зрештою ближче невідомих) духовників, на яких згадані автори покликаються, частина надгробного напису, а саме слова: *uxor Henrici* (жінка Генриха) були додані вже після 1642 року, а слова *regis* (короля) в році 1749 взагалі в написі не було.

3) В усіх грамотах і в усіх хроніках, що згадують другу жінку Генриха I, вона завжди називається Анна і ніколи Анес. З цього висновок, що в гробі, відкритім отцем Менестріє, була похована якась Анес, можливо котрась з ігумень абатства, але не Анна Ярославна.

Оборонці отця Менестріє й його знахідки з віконтом де-Ке-де-Сент-Емур на чолі не можуть повірити, наче б то отець Менестріє допустився свідомого фальшування, бо свою наукову об'єктивність і правоту доказав він багатьома іншими високоцінними й важливими історичними працями — це раз, а по-друге — він оголосив свою замітку негайно після знайдення гробу і місцевість, в якій стояв цей гріб, віддалена від Парижа тільки на кілька миль так, що всі могли дуже легко перевірити його твердження. А все таки впродовж 88 років ніхто не піддав під сумнів його відкриття.

Що ж торкається першого закиду, то королева Анна Ярославна могла жити, на думку оборонців отця Менестріє, в котромусь зі сусідніх замків чи монастирів і по смерті бути похованою в каплиці, яку Бенедиктини

мали у Вілліє й яка згодом сталася зародком пізніше заснованого абатства. Далі можна допустити також, що камінний гріб, бачений отцем Менестріє, міг бути перевезений пізніше до абатства в Вілліє з замку чи монастиря, в якому Анна була похована. Міг бути перевезений якраз ради цього, щоб урятувати від цілковитого знищення цей цікавий і цінний історичний пам'ятник.

Що ж до другого закиду, то тяжко прийняти аж таке неуцтво чи злу волю з боку отця Менестріє, моральна вартість і наукова фаховість якого не підлягає ніякому сумніву. Нагробна плита була вже надщерблена й правдоподібно дуже стара й понищена, тому напис міг бути відчитаний тільки вченим спеціалістом, яким якраз і був о. Менестріє, а не випадковими й вдоватку зовсім невідомими духовниками, на яких 80 років пізніше покликуються автори «*Gallia Christiana*»). Зрештою слово *regis*, що є причиною цього гарячого спору, було останнім в захованій частині напису й не виключене, що воно відломилося вже після того, як його в 1682 році бачив о. Менестріє й тому в 1749 році його вже не знайшов отець Д. Ніко, якому «*Gallia Christiana*» доручила оглянути гріб.

Що ж торкається врешті імени Анес, що фігурує в нагробному написі, то наприклад віконт де-Ке-де-Сент-Емур уважає його другою формою одного й того ж імені, яке літописці писали раз *Anna*, а раз *Agna*. І так, наприклад, у фундаційній грамоті в користь абатства святого Вінкентія в Санлісі імя Анни Ярославни є вжите в другому відмінку в такій формі: *Signum Agne Regine*. Якщо б *Agne* означало Анес, то в латинському тексті напевно було б: *Signum Agnetis Regine*.

Звичка літописців писати імя Ярославни у формі *Agna* спричинилася до цього, що говорячи про Анну Ярославну всі історики аж до 1770 року вживали под-

війного її імені в такій формі: «*Anne ou Agnès*»). Це друге її ім'я **Анес** походить від способу, яким старі канцеляристи писали ім'я Анни в латинському правописі.

Зрештою старовинні гагіографи дуже часто пишуть ім'я святої Анеси в таких двох різних формах як *Agna*, *Anna*. У різних старих релігійних віршах ця сама свята називається ще й такими іменами: *Anne*, *Ane*, *Angne*, *Agne*, *Annès*. Таким чином через подібність і Анну Ярославну названо на надгробній плиті Анесою, а не Анною.

Отже аргументи авторів «*Gallia Christiana*» не опрочадають з усією певністю автентичности напису, відкритого отцем Менестріє. Навпаки, одна подробиця опису надгробної плити, зробленого самим отцем Менестріє, міцно підсилює автентичність його знахідки. Отець Менестріє каже, що корона, зображена на голові королеви, має форму шапки, яку носили князі — Електори німецької імперії. Ця форма шапки була також геральдичним знаком київських великих князів Рюриковичів.

І це була єдина форма корони, яку можна було вирізьбити на надгробній плиті принцеси Анни Ярославни, бо ж вона подружжям з графом Раулем де-Валюа втратила право на титул королеви Франції, а через незаконне й осуджене це саме подружжя з Раулем було неможливим признати їй у святій французькій землі узурповану графську корону. Тим то залишався їй тільки той геральдичний знак, який дістала вона силою свого високого народження, що його ніщо на світі не могло їй відібрати. І саме цей знак знайшов отець Менестріє на надгробній плиті.

З усіх наведених мотивів біограф Анни Ярославни, віконт де-Ке-де-Сент-Емур, приходить до висновку, що важко висловитися з усією потрібною певністю про автентичність відкриття отця Менестріє, якого вче-

ність і компетенція є зрештою загально цінені всіми науковцями, — хоч би ще й тому, що оспорювана надгробна плита зникла з абатства у Вілліє разом з іншими цінними пам'ятками в бурхливі часи Великої Революції. Тим самим місце вічного спочинку Анни Ярославни ще не розв'язане й село Вілліє коло Етамп може бути прийняте тільки як найправдоподібніша місцевість, в якій спочили кістки нашої княжни.

Певнішим, на думку згаданого автора, є одне, а саме те, що Анна вже ніколи не вернулася додому на рідні береги Дніпра й померла таки у Франції, в країні, до якої привязалась вона усім своїм серцем, в якій знайшла справжнє, хоч може й каригідне, кохання і в якій через це багато натерпілась.

12. — Замість закінчення.

Як бачимо, відомості про життя нашої княжни, що була королевою Франції, є доволі скупі й при цьому суперечні. Зокрема молоді роки Анни, проведені на батьківщині в Україні, а далі роки після смерті її другого чоловіка, проведені у Франції, залишаються й здається, залишаться назавжди цілковитою таємницею.

Нерозв'язаним питанням залишаються її останні роки життя, її смерть і місце вічного спочинку. Не маємо нічого крім сухих даних старих документів, що могло б нам дати ясний образ її постаті як королеви Франції й зокрема нема ніяких відомостей про її зв'язки з рідним краєм, з батьком і всіма рідними. Важко ж допустити, щоб, живучи такий довгий час поза межами батьківщини, Анна не бажала мати новин з країни, в якій прожила 25 років свого дитячого й молодечого життя, й не інтересувалася життям і подіями на батьківщині. Якись зв'язки з Україною мусіли бути, хоч би мінімальні й навіть всупереч великій віддалі й тодішнім трудним засобам комунікації. Але сліди про них пропали навіки, присипані довгими сторіччями забуття.

Єдиним, що залишило тривкий і видний досьогодній слід життя й побуту Анни Ярославни у Франції, є збудований нею монастир з величавою церквою святого Вінкентія в старовинному французькому місті Санлісі. Невмолимий час, що в безупинному поході вперед немилосердно нищить усе на своєму шляху, не встиг змес-

ти з лица землі цієї дорогої кожному українцеві пам'ятки. Струнка елегантна дзвінниця, що пнеться до неба, німі кам'яні мури, посивілі від старости, залишилися до нині живими свідками небуденної події. Вони свідчать усією силою своєї наявності, що дев'ястсот років тому на королівському престолі Франції сиділа українка Анна Ярославна, що приїхала сюди з далекої української столиці — золотоверхого Києва.

Та, на жаль, мури Божої святині, здвигнені побожністю й щедрістю української княжни, стоять сиротою в чужій землі. Хоч і багато українців живе в гостинній і привітній Франції, то мало хто з них навідується до Санлісу, щоб у старовинній церкві абатства святого Вінкентія схилити чоло перед пам'яттю визначної землячки. Українці забули свою княжню й залишили її пам'ять на поталу москалям. Так наче б мало ще було московської наруги над українськими святощами в самій Україні. Навіть тут у Франції своєю байдужністю, чи легкодушністю, дозволяють українці москалям красти наше минуле, обкрадати славу нашої батьківщини, зневажати пам'ять української княжни, бо ж москалі називають її московкою. Кожного року, принаймні перед останньою війною, організували московські емігранти в місті Санлісі більш чи менш урочисті маніфестації в пам'ять Анни Ярославни, прив'язуючи її ім'я до московського народу, щоб таким чином затіснювати вузли приязні з французьким народом нашим українським коштом. І чому тоді дивуватися, чи обурюватися, що французи дивляться на Анну Ярославну не йнакше, як на московку?

Відколи живуть українці у Франції, то ще й ні разу досі не спромоглися вони засвідчити українськості української княжни. Сором палить обличчя, коли подумати про це. Але ще не пізно. Ще можна дуже багато зробити. Слід би українським культурно-освітнім центральним Парижа в порозумінні з українськими церковни-

ми чинниками й під їх патронатом організувати кожного року українську релігійно-національну масову маніфестацію в Санлісі в пам'ять Анни Ярославни. Датою такої маніфестації може бути хочби й дата посвячення церкви св. Вінкентія.

Ми певні, що такі щорічні масові всеукраїнські маніфестації були б не тільки яскравим виявом нашого пієтизму до нашої княжни, але й у великій мірі вплинули б на французьку громадську думку й показали б французам, що їхня королева не московка, але українка.

Крім цього кожний свідомий українець повинен уважати своїм обов'язком принаймні один раз відвідати Санліс і церкву св. Вінкентія, в якій вітає душа Анни Ярославни.

З М І С Т

	стор
Вступ	5
Франція на порозі XI. сторіччя	11
Україна часів Ярослава Мудрого	15
Чи віра Анни Ярославни була перешкодою для її одруження з католицьким королем?	19
Анна Ярославна королевою Франції	25
Санліс і абатство св. Вінкентія	29
Власноручний підпис Анни Ярославни	35
Анна Ярославна графинєю де-Крепі де-Валюа	37
Анна вертається на королівський двір	41
Останні роки Анни	43
Де поховано Анну Ярославну?	47
Замість закінчення	53

Наш відважний почин

Вище поданий заголовок цього розділу не треба вважати самохвальбою. Як бо інакше назвати спробу Української Національної Єдності у Франції видавати систематично випуски Бібліотеки Самоосвіти?

Випустити часом більшу, часом меншу книжку, — для цього не треба багато відваги. Але взяти на себе зобов'язання випускати стало книжки — це під сучасну пору завдання, за яке не охоче беруться українські організації, чи установи на чужині, навіть у далеко багатших країнах, як післявоєнна Франція.

А проте на домагання нашого членства й у розумінні потреби самоосвітніх видань ми взялися за це діло. Після брошури О. Ждановича — **«Віки говорять»** і після великої книги — **«Вперед, Україно»** випускаємо оце вже третю книжечку нашої Бібліотеки. Прихильність, з якою зустрів широкий читацький загал наші видання, підбадьорює нас і заоохочує продовжувати потрібне зусилля.

Видаючи **«Віки говорять»**, мали ми на увазі дати найширшому загалові конспект історії України, де б вони знайшли найпотрібніші дати, імена, місцевості, які губляться в пам'яті. Маючи цей конспект кожен може на підставі свого попереднього знання історії нашої Батьківщини — свobodно говорити про найважливіші події української історії.

Видаючи велику книгу-декляматор «Вперед, Україно!», мали ми на увазі дати в кожную хату вибір найкращих зразків української патріотичної поезії в хронологічному укладі — від доби Козаччини по сьогодні. Але мали ми на увазі й більш практичний бік справи: дати культурно-освітнім робітникам необхідний підручник для укладання програм свят, академій, літературних вечорів, ілюстрацій до викладів з історії української поезії.

наші наміри й планування були правильні, цього найкращим доказом є швидкий розпродаж вищезгаданих книжок так, що у нас залишилась лише дуже обмежена кількість примірників. Це нас заохотило приступити до випуску третьої книжки — Мирослава Небелюка **про Анну Ярославну**.

Випуском «Анни Ярославни» хочемо дати широким колам українського громадянства популярну брошуру про одну з найцікавіших сторінок нашої старовинної історії — династичні звязки княжого Києва з західньою Європою. Книжечка ця служить для самоосвіти в рівній мірі, як і для просто корисної лектури кожного.

З випуском цієї книжечки рахуємо так само на широкій підтримку членства УНС, яке доложитиме найбільше зусиль, щоб, розпродавши нове видання, уможливити випуск чергового.

Але рахуємо й на кожного з Вас, ВШановні читачі! Коли Вам книжечка сподобалась — запропонуйте Вашим знайомим набути її й поширити.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

«Українське Слово»

Адреса Редакції й Адміністрації:

«La Parole Ukrainienne», 3, rue du Sabot, Paris 6°.

Річна передплата: у Франції — 1.400 фр., в Бельгії — 210 б. фр., в Англії — £ 2., в Канаді — \$ 5.70., в ЗДА — \$ 5.50., в Бразилії — 95 круз., в Австралії — £ 2.6. У всіх інших країнах — рівновартість \$ 5.50.

Коли хочете мати «Українське Слово» так швидко закордоном, як його мають передплатники у Франції, — передплатіть його з висилкою літаком!

«УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» — виходить вже 19 років в Парижі, одному з найважливіших центрів політичного й культурного життя світу,

«УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» — має найкращі інформації і негайно їх подає своїм читачам,

«УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» — містить статті про світову й українську політику, найвизначніших публіцистів,

«УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» — містить статті й праці найкращих українських та чужинних авторів: письменників, критиків, журналістів, мистців і науковців,

«УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО» — найкраще поінформує Вас про все, що треба знати українцям на чужині.

Коли хочете бути в курсі справ політичного, культурного, господарського життя світу й України — передплатуйте «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО».

**Передплатіть собі та запропонуйте Вашим приятелям
Літературно-Мистецький Журнал в Південній Америці**

П О Р О Г И

Адреса: «*Porohy*» Casilla Correo 3184. Buenos Aires,
Argentina

**У Франції замовляйте через Адміністрацію
«Українського Слова».**

Річна передплата у Франції: 1.000 фр.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

Журнал націоналістичної думки

«САМОСТІЙНА УКРАЇНА»

Представництво на Францію: *A. Domaratsky, 13, rue Biot,
Paris 17.*

На цій адресі можете отримати необхідну книжку:

«ОУН ПІДЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ»

Ціна з пересилкою — 350 фр. У інших країнах — \$ 1.

Добра книжка - найкращий приятель

Замовте собі в Кіоску «Українського Слова»:

Ген. М. Капустянський: Похід українських армій на Київ-Одесу — два томи з шкiцями боїв	400 фр.
М. Небелюк: Під чужими прапорами	350 фр.
Збірник: Евген Коновалець	120 фр.
З. Книш: Дух, що тіло рве до бою	700 фр.
З. Книш: Сьогодні й завтра	175 фр.
Б. Михайлюк: Бунт Бандери	165 фр.
Б. Михайлюк: Варшавський договір	180 фр.
Ю. Бойко: Основи Українського Націоналізму	200 фр.
Ю. Бойко: Проблеми історіософії українського націоналізму	100 фр.
Ю. Бойко: На головній магістралі	200 фр.
Ф. Крушинський: Національна революція в Ірландії	250 фр.
Збірник прози: Чотири шаблі	400 фр.
Ю. Степовий: В херсонських степах	180 фр.
Декляматор: Вперед, Україно!	260 фр.
Ф. Дудко: Дівчата очайдушних днів	160 фр.
Р. Єндик: Титан	160 фр.
О. Кошиць: Спогади (два томи)	1.600 фр.
Т. Осьмачка: Поет	200 фр.
Ф. Дудко: Чорторій	160 фр.
О. Теліга: Душа на сторожі	80 фр.

І. Багрянний: Морітурі	210 фр.
А. Кашенко: Зруйноване гніздо	150 фр.
О. Ольжич: Підзамча	80 фр.
А. Кашенко: У запалі боротьби	150 фр.
А. Кашенко: Борці за правду	150 фр.
Р. Єндик: Бенкет	200 фр.
Збірник: Українська пісня закордоном	260 фр.
Р. Домазар: Корея вчора й сьогодні	150 фр.
А. Кашенко: З Дніпра на Дунай	150 фр.
І. Франко: Захар Беркут	195 фр.

До видання цієї книжки спричинилось фінансово Українське Товариство «Відродження» у Везін-Шалеті, призначуючи на цю ціль чистий дохід з однієї імпрези. Дуже дякуємо! Хто черговий іде за добрим прикладом?

Вже появилвся в оправі!

ПЕРШИЙ ТОМ
монументального твору

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

Частина I — в трьох томах — 15 зошитам

Видає

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

Ціна першого тома ДМ 50,— дол. 15,—

Передплатники мають значну знижку

Чи Ви вже стали передплатником?

Вичерпних інформацій уділить Вам

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

В-во «МОЛОДЕ ЖИТТЯ»

MÜNCHEN, Dachauer Straße 9/D
